

Roman Perucki

**Kościoły, parafie ewangelickie w Gdańsku,
organiści, carilloniści, kapelmistrzowie,
kantorzy i ich dzieła
oraz organmistrzowie
związani z kościołem protestanckim
od reformy Lutera do 1945 roku**

Wstęp

Niemiecki badacz dziejów nowożytnych Gdańska, Hans-Jürgen Bömelburg¹, wskazując równocześnie na swój związek z tym miastem, opisuje je jako miasto od początku wielonarodowe i wielokulturowe. Na co dzień na ulicach Gdańska można było usłyszeć co najmniej dwa języki: polski i niemiecki, co poświadcza m.in. mnogość sprzedanych, w kilkudziesięciu nakładach wydawniczych i kilkudziesięciu tysiącach sztuk, podręczników do nauki tych języków od XVI do XVIII w., m.in. autorstwa Nicolausa Volckmara i Macieja Gutt-Thetera-Dobrackiego². Polski badacz Edmund Kizik³ dodaje nawet, że Gdańsk z początkiem XVII w. stał się najważniejszym ośrodkiem niemieckim drukującym podręczniki do nauki języka polskiego i miastem, w którym w tym samym czasie wprowadzono lektorat języka polskiego w Gimnazjum Akademickim⁴. Charakter miasta wynikający z użycia obydwu języków miał wpływ na sferę kultury i wiary. Społeczność Gdańska z religijnego punktu widzenia składała się z protestantów polskich i litewskich (skupionych głównie w kościołach św. Ducha i św. Anny) oraz katolików mniejszości polskojęzycznej, skupionych przy kościołach św. Mikołaja,

¹H.-J. Bömelburg, *Gdańsk miastem wielokulturowym? Gdańszczanie i ich miasto w perspektywie historyczno-socjologicznej* w: *Tożsamość miejsca i ludzi*, red. M. Dymnicka, Z. Opacki, Warszawa 2003, s. 100.

²Tamże, s. 99.

³Tamże, s. 99.

⁴Tamże, s. 98-99.

św. Brygidy i przy kościołach zakonnych⁵. Współistnienie tych różnych kultur religijnych było możliwe dzięki ścisłemu przestrzeganiu zasad koegzystencji i przyjętych konwenansów⁶.

Wpływ protestantyzmu w muzyce kościelnej Gdańska sięga początków Reformacji w Niemczech w XVI w. i jest obecny aż do końca drugiej wojny światowej. Najsilniejsze oddziaływanie protestantyzmu na kulturę miało miejsce przez dwa pierwsze stulecia, aż do drugiej połowy XVIII wieku. Znany jest fakt, iż Marcin Luter wysłał do Gdańska posła Michaela Meurera w celu szerzenia Reformacji⁷. Nurt luterański najsilniej zaczął rozprzestrzeniać się w połowie XVI w., kiedy to kaznodzieje luterańscy, dzięki uzyskanym przywilejom od króla Zygmunta II Augusta w roku 1557, rozpoczęli opracowywanie nowego porządku liturgicznego⁸. Zgodnie z prawem odprawiane były nabożeństwa luterańskie, *de facto* jeszcze przez długi czas nie opublikowano liturgii w nowym kształcie. Pierwsze śpiewniki były drukowane w Gdańsku dopiero w 1719 roku⁹.

Wizytówka Gdańska, słynna katedra cysterska w Oliwie przeszła burzliwe dzieje, w XV i XVI w. przeżyła kilka wojen, a jej zabytki wielokrotnie padały łupem m.in. pruskich i husyckich grabieżców. Dopiero w *Annales Monasterii Olivensis Ord. Cist. aetate posteriores* pojawia się pierwsza wzmianka o tym, że w 1577 r., w czasie najazdu Stefana Batorego na miasto, protestanci zbezczęścili świątynię niszcząc jej klasztorne dzieła sztuki wraz z dwoma instrumentami organowymi i dokonali podpalenia całego obiektu¹⁰. To samo źródło podaje informacje o zaniku dyscypliny klasztornej i praktyk religijnych duchownych na przykładzie przeora Klemensa Montau¹¹. Według Richarda Stachnika, autora publikacji o kościołach katolickich Gdańska (*Die katholische Kirche in Danzig. Entwicklung und Geschichte*) wpływ na spadek autorytetu zakonników z Oliwy prawdopodobnie miało graniczenie z ogarniętym protestantyzmem Gdańskiem, w którym zamykano większość klasztorów i w ten

⁵ Tamże, s. 100.

⁶ Tamże, s. 101.

⁷ J. Gudel, *Uposażenie członków kapeli kościoła Mariackiego w Gdańsku w pierwszej połowie XVII wieku. Muzyka w Gdańsku wczoraj i dziś*. w: *Kultura muzyczna północnych ziem Polski*, Gdańsk 1988, s. 85.

⁸ Tamże, s. 85.

⁹ Tamże, s. 85.

¹⁰ J. Janca, *Zarys historii muzyki w klasztorze oliwskim w latach 1224- 1831*. w: *Kultura muzyczna północnych ziem Polski*, Gdańsk 1991, s. 11.

¹¹ Tamże, s. 12.

sposób ewangelicka Rada Miasta zmuszała zakonników do opuszczania miasta. Po pamiętnym 1577 r. odbudowano oba instrumenty organowe katedry. Organy wielkie były dziełem organmistrza katolika Christiana Neumanna, pochodzącego z Warmii (Prus Książęcych)¹². Odebrał je protestancki organista kościoła NMP Cajus Schmiedtlein. Wydarzenie to było też pierwszym przykładem współpracy między katolikami i protestantami na gruncie muzycznym, po oblężeniu Gdańska przez Batorego i ustanowieniu przywilejów dla ewangelików, w trudnej sytuacji polityczno-religijnej miasta, o czym pisze Paul Simson w *Geschichte der Stadt Danzig*¹³.

Oprócz wyznawców Lutra niemalże nie miały wpływu na muzykę kościelną w Gdańsku bezpośrednio wywarli w tym czasie kalwiniści, pochodzący głównie z obszarów Flandrii i Szkocji. W Gdańsku należeli oni do elit miasta. Do zasług tego odłamu ewangelicyzmu zaliczyć należy upowszechnianie języka narodowego w kościołach i kaplicach. Do nowo powstałej wówczas przy Gimnazjum Akademickim polskiej kaplicy św. Anny kalwiniści wysyłali swych kantorów śpiewających w języku polskim!

W 1652 r. król Władysław IV¹⁴ specjalnym edyktem pogodził obydwie odłamy reformacyjne, przyznając im równe prawa. Zadziwiający jest fakt, że podczas dominacji nurtu ewangelickiego w XVII-wiecznym Gdańsku kapelmistrzami, a często równocześnie kompozytorami dzieł byli katolicy¹⁵. Gdańsk był swoistym miastem-symbolem tolerancji. Mimo pojawiających się dylematów w kwestiach religijno-kulturowych, w muzyce nie było żadnych widocznych niechęci do współdziałania.

Równocześnie z wpływami protestanckimi w muzyce i w architekturze Gdańska znaczące są wpływy niderlandzkie. Widać je na elewacjach wielu budynków pięknej architektury Starego i Głównego Miasta, podobnie w muzyce tego okresu. Na przykład Paul Siefert (Syfert, Sivert, Siewert)¹⁶, główny organista kościoła NMP, uczył się u ówczesnego mistrza organów Jana Pieterszooona Sweelincka¹⁷.

¹² Tamże, s. 18- 19.

¹³ Tamże, s. 19.

¹⁴ Tamże, s. 86.

¹⁵ Tamże, s. 86.

¹⁶ Warianty tego nazwiska, popularnego w XVII w. i noszonego również przez wielu ówczesnych muzyków podają m.in. w biografiiach H. Rauschning w *Geschichte der Musik und Musikpflege in Danzig* (Paul und beiden Kaspar Förster) oraz M. Seiffert w rękopisie VfM VII (Paul Siefert. Biographische Skizze).

¹⁷ Tamże, s. 86.

Flamandowie licznie przybywali do liberalnego Gdańska również jako do miejsca azylu, w obawie przed hiszpańskimi wojskami. Ślad ich wpływu widoczny jest również w *Tabulaturze Gdańskiej* w transkrypcji utworu flamandzkiego kompozytora¹⁸. W zbiorze *Tabulatury Gdańskiej* (c. 1591), obok 17 fantazji pisanych na różne tony kościelne, znajduje się cykl dwudziestu czterech intawolacji pieśni, w tym typowej pieśni protestanckiej¹⁹. *Tabulatura Gdańska* przechowywana jest w Archiwum Wojewódzkim (300/Vv 123.)²⁰ i została wydana przez Polski Instytut Muzyczny w Łodzi w transkrypcji oraz opracowaniu Jerzego Erdmana w 1993 r. Rękopis ten to przykład zapisu partyturowego na dwóch systemach pięcioliniowych, co było rzadkością w ówczesnej Europie. W zbiorze znajduje się m.in. parafraza na temat niderlandzkiej pieśni *Vader unse jym Hemmelrick*, części Orgelmesse protestanckiego nabożeństwa. Świadczy to o wielkim wpływie protestantów na życie muzyczne Gdańska. W zbiorze ponadto znajduje się m.in. intawolacja chanson *Allein ahn dich Her* Baldissera Donato z München 1585 r., intawolacja 4-głosowego motetu Jacobusa Clemensa non Papa *Godt is mynn Licht mynn Thoursicht* (*Bóg jest moim światłem i moją drogą*) oraz intawolacja anonimowej chanson z Wittenbergi z 1570 r. *Bewahr mich Herr und sei nicht fernn van my*. Ostatni utwór zbioru, *Laura pane* (*Chwała chleba*), włoskiego kompozytora Germano Palavicino, zapisany tzw. systemem nowoniemieckim, to kompozycja prawdopodobnie związana ze Świętem Chleba na Jarmarku św. Dominika. Gdańską tabulaturę z 1591 r. szeroko omawia Franz Kessler w „Pracach Specjalnych” nr 44 Akademii Muzycznej w Gdańsku z 1988 r., pt. *Organy i muzyka organowa VII*.

Późniejszym zabytkiem gdańskiej muzyki organowej jest *Olimska Tabulatura Organowa* z 1619 r. opublikowana przez Wydawnictwo Organon, Gdańsk, która zawiera wiele kompozycji twórców związanych z kościołem katolickim i utworów poświęconych Matce Bożej, takich jak *Magnificat*, ale znajduje się tam także pięć utworów Piotra Drusińskiego (Petrus de Drusina), organisty kościoła ewangelickiego św. Barbary w Gdańsku.

Na podstawie analizy utworów zawartych w tych dwóch zbiorach oraz innych utworów omawianego okresu, można zauważyć różnice pomiędzy chorałem gregoriańskim, nierozzerwalnie związanym z kościołem katolickim,

¹⁸ Tamże, s. 89.

¹⁹ Tamże, s. 87.

²⁰ Tamże, s. 87.

a chorałem protestanckim wprowadzonym przez Lutra. Chorał gregoriański śpiewano a *capella*, natomiast protestancki był wykonywany z towarzyszeniem organów. W pierwszym przypadku utwory były jednogłosowe, zaś ewangelickie chorały to utwory przeważnie czterogłosowe. W chorałach gregoriańskich używana była łacina, zaś chorał protestancki wykorzystywał języki narodowe. W trakcie sprawowania liturgii kościoła katolickiego wykonawcami byli wyłącznie mężczyźni, w kościele protestanckim natomiast ważny był udział całej gminy. Ponadto chorał gregoriański oparty był na skalach kościelnych, tzw. tonach kościelnych, a chorał protestancki – na rodzącym się systemie Dur-moll (czasami z jeszcze modalnymi inklinacjami). Chorał gregoriański posiada własną melodię, a ukształtowanie jej wynika z melizmatów. Chorał protestancki jest prostszy, bardziej zrozumiały i łatwiejszy dla wspólnotowego użycia. Języki narodowe wprowadzono w Kościele luterańskim m.in. dlatego, iż wcześniej w Kościele katolickim często się zdarzało, że wierni nie wiedzieli, o czym śpiewali chórzyci podczas liturgii. Z pobieżnego porównania chorału protestanckiego i gregoriańskiego wynika, że Marcin Luter starał się stworzyć muzykę bardziej przystępną dla wiernych uczestniczących w nabożeństwach²¹.

Różnorodność i wielość wpływów protestanckich flamandzkich, niderlandzkich w Gdańsku sprawiły, że już w XVII w. i w pierwszej połowie XVIII w. muzyka przechodziła okres prawdziwego rozkwitu. Obecna była prawie w każdym aspekcie życia społecznego: towarzyszyła wyborom do Rady Miejskiej, wizytom królewskim, nominacjom profesorów czy duchownych, a także upiększała wesela i pogrzeby dostojnych gdańszczan. Równocześnie rozwijała się muzyka kościelna, dochodząc do takiego poziomu, że w prawie każdym kościele liturgie i ważniejsze nabożeństwa uświetniała kapela muzyczna, zaś o stanowiska kapelmistrzów oraz organistów toczyła się prawdziwa rywalizacja, zwłaszcza w kościele Mariackim, słynącym ze znakomitego, wykształconego zespołu muzycznego²². O posadę kapelmistrza ubiegał się *notabene* sam Jan Sebastian Bach, który jednak ostatecznie nie przybył do Gdańska.

W drugiej połowie XVIII w., w związku z problemami gospodarczymi Gdańska, następuje zahamowanie wpływów obcych w dziedzinie muzyki,

²¹ A. Łosoś, *Tria organowe Friedricha Christiana Möhrbeima*. Praca dyplomowa pod kierunkiem prof. Leona Batora. Akademia Muzyczna im. S. Moniuszki w Gdańsku, Gdańsk 1993.

²² B. Skrodzka, *Twórczość kantatowa Benjamina Gottholda Siewerta*, w: *Muzyka w Gdańsku wczoraj i dziś. Kultura muzyczna północnych ziem Polski*, Gdańsk 1988, s. 210- 211.

czego wynikiem staje się stopniowy spadek popularności muzyki, w tym muzyki kościelnej. Częściej odstępowano od gry i śpiewu kapel podczas liturgii niedzielnych, ograniczając się do gry samych tylko organów. Pod koniec XVIII w., wraz ze śmiercią ostatniego organisty kościoła NMP, połączono funkcje organisty, kapelmistrza i kantora. Wraz z obniżeniem rangi kapeli wokально-instrumentalnej w kościele NMP, Rada Miejska postanowiła również zlikwidować kapele ratuszową.²³

Centralną postacią życia muzycznego pierwszej połowy XIX w. był Friedrich Kniewel, urodzony w 1783 r. w Gdańsku. W roku 1818 utworzył on szkołę śpiewu, wzorując się na Singakademie w Berlinie. W trosce o piękno śpiewu w kościele protestanckim wydał *Danziger Gesangbuch (Melodienbuch)*, w którym opublikował *Choral Melodien zum Gesangbuch für den evangelischen Gottesdienst* znakomitego, wcześniej wspomnianego kompozytora Wilhelma Markulla, urodzonego w Elblągu, ale związanego z kościołem NMP. F. Kniewel w latach 1825-1847 był kaznodzieją (archidiakonem) w kościele NMP. Zmarł w roku 1859²⁴.

Musicalia Gedanenses z XVI i XVII w., które znajdują się w Bibliotece Gdańskiej, zostały zebrane przez Danutę Popiginis i Danutę Szlagowską. W *Katalogu* dzieł, wydanym przez Akademię Muzyczną w Gdańsku w 1999 r.²⁵, na stronach 525-550 umieszczone są biografie kompozytorów, w tym twórców proweniencji protestanckiej, takich jak Crato Bütner związany z kościołem św. Katarzyny w Gdańsku, Philippus Dulichius, Johannes Eccard, wybitny przedstawiciel muzyki protestanckiej Melchior Franck, Heinrich Grimm, Henricus Lampadius pełniący funkcję kantora w kościele św. Jana (w latach 1568-1594) oraz organisty w kościele św. Bartłomieja, także Gregor Młodszy Linde organista kościoła Trójcy (w latach 1610-642), kapelmistrz w kościele NMP od 1687 r. Johann Valentin Meder (1649-1719), ponadto Tobias Michael, Johann Pflug, Michael Praetorius (XVII w.), pierwszy kapelmistrz Rady Miejskiej w Gdańsku Franciscus Rivulo, dalej Kaspar Speiser, Johann Stobaeus, kapelmistrz kościoła NMP Johannes Wanning,

²³ B. Skrodzka, *Twórczość kantatowa Benjamina Gottholda Siewerta...*, s. 211.

²⁴ M. Heinemann, *Siewert, Kniewel, Klügling. Zu Danziger Choralbüchern des frühen 19. Jahrhunderts*, w: *Organy i muzyka organowa*, „Prace Specjalne” nr 54, Gdańsk 1997, s. 26-27.

²⁵ *Musicalia Gedanenses. Rękopisy muzyczne z XVI i XVII wieku w zbiorach Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk*, Katalog, Gdańsk 1990.

Friedrich Weissensee oraz będący także kapelmistrzem kościoła NMP Nikolaus Zangius²⁶.

Dziedzictwo muzyki XIX-wiecznego Gdańska znajduje się w bibliotece berlińskiej: Staatsbibliothek in Berlin Preussischer Kulturbesitz. Zachowało się tam w dziale muzykaliów 30 zbiorów utworów muzycznych, które wcześniej znajdowały się w bibliotece miejskiej w Gdańsku. Są tam przede wszystkim trzy tomy zbiorów chorałowych z 265 melodiami chorałowymi; pierwszy tom jeszcze z basem cyfrowanym, prawdopodobnie pochodzący z połowy XVIII w. Druga część zbiorów *Choralmelodie zum neuen Danziger Gesangbuch, 1810 von Benjamin Gotthold Siewert Capellmeister*²⁷ (Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz Ms 4252 – Anhang 1) zawiera ponad 200 pozycji. W zbiorze tym znajduje się 41 protestanckich melodii pochodzących z XVI i XVII w. oraz około 100 pieśni z tego okresu. W manuskrypcie 4252 znajduje się jeszcze drugi zbiór (Anhang II- *Choral-Buch zum neuen Gesangbuche, für den evangelischen Gottesdienst, vom Jahre 1841, geschrieben von C. A. Kaschlink im Jahre 1856*)²⁸, który zawiera najbardziej znane chorały protestanckie Siewerta, Klüglinga, Scandelli, Volckmara. Ponadto w berlińskim zbiorze muzykaliów znajduje się trzeci śpiewnik zebrany przez Fryderyka Kniewela (1783- 1859)²⁹. Jest on podobny do drugiego śpiewnika i na nim oparł swoją twórczość Friedrich Wilhelm Markull, organista kościoła NMP³⁰. W 1845 r. wydał on zbiór *Choral Melodien zum Gesangbuch für den evangelischen Gottesdienst, vierstimmig bearbeitet und ausserdem mit einem zweyten bezifferten Basse versehen*³¹.

Cała literatura muzyczna z Biblioteki Gdańskiej, Staatsbibliothek w Berlinie oraz Archiwum Musikabteilung mit Mendelssohn została zebrana przez Danutę Szlagowską, Barbarę Długońską, Danutę Popinigis oraz Jolanę Woźniak i wydana w trzech tomach zatytułowanych *Music Collections from Gdańsk* w latach 2007, 2008 i 2011.

²⁶ Tamże, s. 528-549.

²⁷ M. Heinemann, *Siewert, Kniewel, Klügling...*, s. 24-25.

²⁸ Tamże, s. 35.

²⁹ Tamże, s. 41.

³⁰ W. Lauer, *Utwory organowe Friedricha Wilhelma Markulla*, w: *Organy i muzyka organowa*, „Prace Specjalne” nr 77, Gdańsk 2009, s. 78.

³¹ Tamże, s. 78.

1. Organiści, kantorzy i kapelmistrzowie kościołów protestanckich w Gdańsku

Muzykę kościelną w duchu protestanckim tworzyli przede wszystkim organiści, kapelmistrzowie zespołów muzycznych oraz kantorzy i muzycy zatrudnieni w kapelach wykonujący określone dzieła muzyczne podczas nabożeństw. Istnieją liczne świadectwa potwierdzające ich działalność. Więcej źródeł pochodzi z kościołów zachowanych do dziś. Brak natomiast źródeł (poza pojedynczymi informacjami) o muzykach i organach nieistniejących już parafii, a więc ośmiu z wszystkich dwudziestu pięciu świątyń ewangelickich na terenie Gdańska działających do końca II wojny światowej.

Z należącym do tej grupy kościołów Aller Engel Gottes Kirche, Hospitalkirchen zum H. Lazaro związany był na początku XX w. Bruno Goebel, organmistrz, który budował w tzw. nowym stylu – organy pneumatyczne³². Inne nieistniejące już kościoły to Evangelische Kirche Heubude w (Gdańsku Stogach), Evangelische Kirche Stolzenberg (w Gdańsku Chelmie) zniszczony w 1807 r., dwa kościoły zniszczone w 1945 r. – Salvatorkirche i Heilige Geist Kirche, ponadto Heilandskirche znany również jako Salvatorkirche Schidlitz (w Gdańsku Siedlcach), który został rozebrany po II wojnie³³. We wspomnianym Salvatorkirche (kościół Zbawiciela) w 1653 r. organistą był Crato Bütner³⁴, w latach 1737-38 Andreas Hildebrandt wybudował organy³⁵, a w XVIII w. dokonano również remontu organów³⁶.

Informacje o kościołach nadal istniejących warto rozpocząć od kaplicy św. Anny (Annekirche) znajdującej się w zespole klasztornej. Jej rozbudowa w XVI w. stanowiła część prac przy kościele św. Trójcy. W XVII i XVIII w. kaplica na przemian odłączała się i powracała pod wspólny zarząd duchownych kościoła św. Trójcy, co związane było ze zmianami liczby członków gminy polskiej. Mieszkający w Gdańsku Polacy wysłuchiwali tam kazań

³² J. Janca, *O działalności organmistrzowskiej rodziny Goebłów w setną rocznicę założenia firmy*, w: *Organy i muzyka organowa*, „Prace Specjalne” nr 52, Gdańsk 1994, s. 265.

³³ *Bazylika Mariacka pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Konkatedra w Gdańsku Śródmieściu*, w: *Kościoły Archidiecezji Gdańskiej. Nasze dziedzictwo*, red. K. Wnuk, t.1, Bydgoszcz 2007, s. 8.

³⁴ D. Szlagowska, *Twórczość Crato Bütnera, kompozytora działającego w Gdańsku w drugiej połowie XVII wieku*. *Muzyka...* s. 150.

³⁵ J. Janca, *Abriß der Geschichte des Orgelbaus in den Kirchen Danzigs bis 1800. Musik des Ostens*. Bärenreiter Kassel 1989, s. 47.

³⁶ J. Gudel, *Organy i muzyka organowa w dawnym Malborku*, w: *Organy i muzyka organowa*, „Prace Specjalne” nr 54, Gdańsk 1997, s. 52.

rzymskokatolickich w języku polskim przed Reformacją, a po niej – protestanckich. Z biegiem czasu jednak postępująca germanizacja uniemożliwiła posługiwanie się językiem polskim, również w świątyniach. Jednym z ważnych zabytków kościoła są piękne organy z ozdobną galeryjką. W 1580 r. powstał nowy instrument, w nowo wybudowanej kaplicy przy kościele św. Trójcy³⁷. Organmistrzem instrumentu z 1710 r. w kościele św. Anny był Andreas Hildebrandt³⁸.

Kościół pw. św. Andrzeja Boboli we Wrzeszczu i pw. Bożego Ciała przed 1945 r. były pod zwierzchnictwem wyznania ewangelickiego. W kościele Bożego Ciała wybudowano nowe organy w roku 1670, a w latach 1765-1767 przebudował je F. Dalitz³⁹.

Kościół pw. Św. Bartłomieja i Opieki Najświętszej Maryi Panny (Bartolomäikirche), obecnie obrządku greckokatolickiego, pierwotnie należał do ewangelików i utrzymał się w tym wyznaniu aż do 1945 r.⁴⁰. W 1512 r. w kościele tym zostały wybudowane nowe organy przez Jana Hauka⁴¹. W 1620 r. Merten Friese⁴² zbudował kolejny instrument, który w latach 1658-1660 został rozbudowany przez organmistrza Jerzego Nitrowskiego⁴³. Dla kościoła św. Bartłomieja Rada Miejska w roku 1774 zamówiła kantatę u kapelmistrza Benjamina Gottholda Siewerta⁴⁴.

Kościół pw. św. Barbary w ciągu połowy XVI stulecia został trzykrotnie doszczętnie strawiony przez pożar. W 1557 r. kościół ten stał się luterański i pozostał w rękach protestantów aż do 1945 r., kiedy uległ dramatycznemu zniszczeniu przez sowietów. W 1515 r. w kościele św. Barbary wybudowano organy⁴⁵. Nowy instrument w latach 1589-1592 zbudował Wawrzyniec

³⁷ *Kościół pw. św. Anny przy kościele ojców franciszkanów pw. Świętej Trójcy w Gdańsku*, w: *Kościół...*, s. 72.

³⁸ J. Janca, *Abriß der Gechichte...*, s. 47.

³⁹ P. Podejko, *Organy w danym Gdańsku*, w: *Organy i muzyka organowa*, „Prace Specjalne” nr 54, Gdańsk 1997, s. 19.

⁴⁰ *Konkatedra Diecezji Wrocławsko-Gdańskiej Obrządku Greckokatolickiego pw. Św. Bartłomieja i Opieki Najświętszej Maryi Panny w Gdańsku Śródmieściu*, w: *Kościół...*, s. 46.

⁴¹ W. Renkewitz, J. Janca, *Geschichte der Orgelbaukunst in Ost- und Westpreussen von 1333 bis 1944*. Band I, Verlag Weidlich 1984, s. 28-29.

⁴² J. Janca, *Musik des Ostens...*, s. 29.

⁴³ P. Podejko, *Organy w dawnym Gdańsku* w: *Organy...*, „Prace Specjalne” nr 54, Gdańsk 1997, s. 17.

⁴⁴ M. Heinemann, *Siewert, Kniewel, Klügling. Zu Danziger Choralbüchern des frühen 19. Jahrhunderts*, w: *Organy...*, „Prace Specjalne” nr 54, Gdańsk 1997, s. 25.

⁴⁵ *Kościół parafialny pw. św. Barbary w Gdańsku Dolnym Mieście*, w: *Kościół...*, s. 92.

Hofmann. Organy te przetrwały do 1746 r., natomiast kolejny instrument (1746- 1747) był dziełem Andreasa Hildebrandta⁴⁶.

Kościół pallotynów św. Elżbiety (Elisabethkirche) w Gdańsku od XVI w. aż do końca II wojny światowej był świątynią protestancką. Związani z nim byli następujący organmistrzowie: Wawrzyniec Hofmann, który wybudował instrument w XVI w.⁴⁷ oraz Andreas Hildebrandt – budowniczy organów w latach 1744-1746⁴⁸.

Kościół św. Jakuba Apostoła (Jakobskirche) od połowy XVI w. do początku XVIII w. należał do protestantów. Osiem lat przed Kongresem Wiedeńskim przejęły go wojska napoleońskie, po czym świątynia wróciła do Kościoła katolickiego i jest dziś w posiadaniu kapucynów⁴⁹. Od 1797 r. organistą kościoła św. Jakuba był Carl Gottfried Eggert. Wybudował też organy⁵⁰.

Kościół przykatedralny pw. św. Jakuba w Gdańsku Oliwie powstał prawdopodobnie już w XIII w. W 1577 r. zburzyli go gdańszczanie, a odbudowali 10 lat później. W 1833 r. świątynia stała się protestancką w związku z kasatą majątku klasztornego cystersów oliwskich. Wierni ewangelicy gruntownie odrestaurowali kościół. Wygnani zostali w 1946 r. – jeszcze przez rok po zakończeniu wojny uczestniczyli tam w nabożeństwach⁵¹.

Historię protestancką ma również kościół św. Jana Chrzciciela i św. Jana Apostoła (Johanniskirche) w Gdańsku Głównym, obecnie zaadaptowany do odprawiania liturgii dla środowisk twórczych. Od XVI w. do końca II wojny światowej był w posiadaniu protestantów. Po wojnie aż do 1992 r. nie sprawowano w nim obrządków sakralnych⁵². W latach 1643-1654 wybitnym organistą kościoła św. Jana był gdańszczanin Edward Hintz. Po śmierci Paula Sieferta (6 maja 1666 r.) otrzymał on posadę organisty kościoła NMP, był również uczniem Frobergera i działał w kapeli na dworze w Kopenhadze. E. Hintz jest jednym z twórców fantazji chorałowych opartych na chorale

⁴⁶ J. Janca, *Musik des Ostens...*, s. 47.

⁴⁷ J. Gudel, *Organy i muzyka organowa w dawnym Malborku*, w: *Organy i muzyka organowa*, „Prace Specjalne” nr 54, Gdańsk 1997, s. 53.

⁴⁸ J. Janca, *Organy w dawnym Gdańsku*, w: *Organy...*, „Prace Specjalne” nr 54, Gdańsk 1997, s. 18 oraz J. Janca, *Andreas Hildebrandt* w: *Organy...*, „Prace Specjalne” nr 40, Gdańsk 1986, s. 189.

⁴⁹ *Kościół rektorski Braci Mniejszych Kapucynów pw. św. Jakuba Apostoła w Gdańsku Śródmieście*, w: *Kościóły...*, s. 202.

⁵⁰ J. Janca, *Abriß der Gechichte des Orgelbaus...*, s. 38.

⁵¹ *Kościół rektorski pw. św. Jakuba w parafii Trójcy Świętej w Gdańsku Oliwie*, w: *Kościóły...*, s. 70.

⁵² Tamże, s. 57.

protestanckim typowym dla XVII-wiecznych Niemiec z wykorzystaniem manieri echa i wielkich możliwości organów północno-niemieckich. Jego fantazja *Allein zu Dir Herr Jesu Christ* obok *Allein Gott in der Hoh sei Ehr* i *Komm heiliger Geist, Herr Gott* Nicolausa Hasse oraz *Jesus Christus unser Heiland, Gott der Vater, Allein zu Dir Herr Jesu Christ* Heinricha Scheidemanna oraz dwóch chorałów Franza Tundera *Was kann uns kom men an fur Not* i *Christ lag in Todesbanden* znajduje się w słynnej tabulaturze pelplińskiej odnalezionej w katedrze w Pelplinie (1620-1640)⁵³. Istnieją dwa nagrania tej tabulatury: Jerzego Erdmana i Romana Peruckiego. Wybitnym organistą kościoła św. Jana był również Daniel Magnus Gronau, rówieśnik Jana Sebastiana Bacha (1685-1747). Skomponował on ponad 84 wariacji chorałowych opartych na melodiach protestanckich. Do naszych czasów zachowało się tylko sześć. Ponadto w gdańskiej Bibliotece PAN znajduje się anonimowy rękopis o sygnaturze Ms Akc 125/2005 ze zbiorem 517 fug, które mogą stanowić podstawę do nauki kontrapunktu i improwizacji XVIII-wiecznych. W cyklach wariacji twórca podał wymaganą rejestrację, co z kolei pomoże współczesnemu wykonawcy w prezentacji dzieł zgodnej z dawną praktyką wykonawczą⁵⁴. W kościele św. Jana w XVIII w. działał znany kantor J. Gottfried Hingelberg. Zachowała się notka sporządzona przez jego syna Hingelberga Juniora⁵⁵, nieznanego z imienia, w której autor m.in. krytykuje dzieła protestanckich muzyków kościelnych, kontrastując ich z katolickimi artystami. Niemniej w zapisie tym jest też uwaga negatywna odnośnie do kompozycji z kręgu Kościoła katolickiego – *mszy dzisiejszych mistrzów*, jak określa je autor, składających się np. z partii kotłów i trąbek, które wygrywają zbyt pompatyczne i *huczne symfonie*, a melodie na organach wykonywane są na wielu czy prawie wszystkich rejestrach instrumentu, z ogłuszającą siłą⁵⁶. Znakomity biograf i twórca *Geschichte der Musik und Musikpflege in Danzig* (Danzig 1931) Hermann Rauschnig, który urodził się w 1740 r., był tenorzystą w kościele św. Jana

⁵³ J. Erdman, *Utwory organowe z tabulatury pelplińskiej*, w: *Organy...*, „Prace Specjalne” nr 20, Gdańsk 1980.

⁵⁴ A. Szadejko, *Oznaczenia rejestracyjne w wariacjach chorałowych Daniela Magnusa Gronaua (1685 – 1747). Nowe spojrzenie na rejestrację organową w okresie baroku*, w: *Organy...*, „Prace Specjalne” nr 77, Gdańsk 2009, s. 246.

⁵⁵ Hingelberg [Junior], *Über Danziger Musik und Musiker*, Danzig 1785.

⁵⁶ J. Janca, *Zarys historii muzyki...*, s. 73.

w roku 1767. W latach 1760-1761 J.H. Rode, prawdopodobnie uczeń A. Hildebrandta, wybudował dla tego kościoła małe organy⁵⁷.

Wiek po konsekracji kościoła św. Katarzyny (Katharinenkirche) dokonanej w 1432 r. przez katolickiego biskupa, świątynię przejęli protestanci. Do tej parafii należał m.in. Jan Heweliusz, wybitny gdański astronom. Obecnie kościół posiada czwarty w swej historii carillon. Na początku XVI w. w kościele św. Katarzyny uruchomiono zegar, który połączony z kurantem, wygrywał różne melodie z okazji ważniejszych świąt w mieście. Profesor Andrzej Januszajtis z Gdańska dodaje jednak, że oprócz dokładnej daty instalacji trudno się doszukać ściślejszych informacji o tym instrumencie⁵⁸. Drugi instrument, wykonany w Niderlandach i stamtąd sprowadzony w połowie XVIII w., przetrwał do pożaru w 1905 r. Z kolei trzeci, zakupiony niedługo po pożarze, został podczas II wojny częściowo przetopiony, a częściowo zagrabiony do Niemiec. Współczesny carillon, górujący nad innymi w Gdańsku, składa się z 49 dzwonów, nienaruszonych przez pożar w roku 2006⁵⁹.

W kościele św. Katarzyny, będącym główną świątynią Starego Miasta, łączyły się losy protestantów z katolikami. Głównym kantorem ok. 1660 r., jak podaje Hermann Rauschnig⁶⁰, był ewangelik Crato Bütner (1616-1679)⁶¹ pochodzący z Turyngii. W jego twórczości najbardziej wyróżniają się dzieła polichóralne. Były to utwory na szczególne okazje, trudne, wykonywane dla nobliwych członków społeczności Gdańska. Kościół św. Katarzyny, wyposażony w aż trzy instrumenty, pełnił też funkcję głównego ośrodka życia muzycznego miasta – odbywały się w nim tzw. Geistliche Konzerte. Wspomniany Crato Bütner był od 1653 r. również organistą kościoła San Salvator (św. Zbawiciela). Prawdopodobnie obie funkcje pełnił jednocześnie⁶². Był także kantorem w kościele św. Katarzyny, sprawował funkcję dyrektora muzycznego i nauczyciela muzyki w szkole parafialnej. Do II wojny światowej istniało ponad 50 jego autografów (utworów). Tworzył motety koncertujące, msze, kantaty, pieśni solowe, koncerty kościelne i świeckie. Niektóre kompo-

⁵⁷ Tamże, s. 194.

⁵⁸ A. Januszajtis, *Muzyka gdańskich dzwonów*, w: *Muzyka w Gdańsku...*, s. 14.

⁵⁹ *Kościół rektorski ojców karmelitów pw. Św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Gdańsku*, w: *Kościóły...*, s. 44.

⁶⁰ H. Rauschnig, *Geschichte der Musik und Musikpflege in Danzig*, Danzig 1931, s. 421.

⁶¹ D. Szlagowska, *Skarby muzyki dawnego Gdańska. Musiksätze des alten Danzigs* [Wkładka z płyty Cappelli Gedanensis], Gdańsk 2008.

⁶² D. Szlagowska, *Twórczość Crato Bütnera...*, s. 150.

zycje były pisane na specjalne okoliczności. Z okazji podpisania pokoju oliwskiego w 1660 r. skomponował utwór wokalny-instrumentalny na 8 instrumentów i 12 głosów *Te Deum*⁶³. Jednak zdecydowana większość jego twórczości była przeznaczona do wykonywania podczas koncertów. C. Bütner był jednym z twórców, którzy przyczynili się do rozprzestrzeniania się *stilo concertante* (stylu koncertującego) w całej Europie. Obecnie 11 jego utworów znajduje się w bibliotece w Uppsali, 3 utwory – w bibliotece w Dreźnie, 2 utwory – w bibliotece berlińskiej, a także 2 utwory przechowuje Biblioteka Gdańska PAN⁶⁴. Spis zachowanych jego utworów znajduje się na s. 163-178 wydawnictwa Akademii Muzycznej w Gdańsku z roku 1998⁶⁵.

W 1603 r. Jan Hellwig wybudował w kościele św. Katarzyny nowe organy⁶⁶. Wcześniej, w latach 1513-1516, małe organy w tym kościele wybudował Jan Hauk⁶⁷, którego dziełem są także wielkie i małe organy w kościele św. Piotra i Pawła (1518-1522) oraz renowacja organów Lehmana w kościele NMP w roku 1522⁶⁸.

Wiele źródeł z tamtego okresu dotyczących organistów i muzyki kościelnej pochodzi z kościoła NMP, czyli obecnie bazyliki konkatedralnej pw. Wniebowzięcia NMP w Gdańsku Śródmieściu, dawnej Marienkirche. Ta trzynawowa świątynia górująca nad miastem, tzw. „korona miasta Gdańska” wzniesiona została w całej swojej okazałości w 1502 r. i jest budowlą godną podziwu, m.in. ze względu na kolosalne rozmiary, strzeliste sklepienie, piękne witraże i prezbiterium oraz wspaniałe, monumentalne organy główne. Kościół NMP zapisał się w pamięci historycznej również ze względu na liczne świadectwa muzyki kościelnej z wieków XVI-XVIII. Wiadomo, że pierwsze nabożeństwa protestanckie odprawiane były tam już w 1529 r., natomiast w 1572 r.⁶⁹ wyparły całkowicie katolickie msze święte. Dopiero pod koniec XVII w. katolicki król Jan III Sobieski wybudował obok kaplicę zwaną „królewską” dla wyznawców rzymskich⁷⁰.

⁶³ J. Janca, *Zarys historii muzyki w klasztorze...*, s. 38.

⁶⁴ D. Szlagowska, *Twórczość Crato Bütnera...*, s. 163-178.

⁶⁵ Tamże, s. 163-178.

⁶⁶ J. Janca, *Abriß der Geschichte des Orgelbaus in den Kirchen...*, s. 38.

⁶⁷ W. Renkewitz, J. Janca, *Geschichte der Orgelbaukunst...*, s. 28-29.

⁶⁸ Tamże, s. 28-29.

⁶⁹ Tamże, s. 32.

⁷⁰ *Bazylika Mariacka pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny . Konkatedra w Gdańsku Śródmieściu*, w: *Kościół...*, s. 8.

W 1522 r., jak wspomniano, Jan Hauk dokonał renowacji organów Lehmana w kościele NMP⁷¹, a w roku 1535 firma Emanuela i Karola Emperów przebudowała organy duże i chóralne⁷². Z świątynią tą związany był też Paul Siefert, jeden z najlepszych uczniów wybitnego holenderskiego organisty Jana Pieterszooona Sweelincka, u którego pobierał lekcje w Amsterdamie dzięki stypendium Rady Miejskiej Gdańska. Wpływy kontaktu z niderlandzkimi protestantami i mistrzem, który również był ewangelikiem, są wyraźnie widoczne w twórczości P. Sieferta. Z tego też powodu początki jego kariery jako pomocnika organisty kościoła NMP w Gdańsku były trudne. Niedługo po śmierci Caja (Kajusa) Schmiedtleina objął funkcję głównego organisty, pokonując w konkursie na to stanowisko Michała Weidę, Gregoriusa Lindę i Christophera Vatera⁷³. Przed nim kapelmistrzem był Kacper Förster Starszy, kantor Gimnazjum Gdańskiego, z wyznania katolik, z którym P. Siefert wcześniej przegrał rywalizację o to stanowisko, z czym nigdy nie mógł się pogodzić. Paul Siefert piastował stanowisko organisty kościoła NMP przez 42 lata. Zmarł w roku 1666. Był twórcą utworów wokalnych i organowych, w których widoczny jest wpływ J.P. Sweelincka. Trzydzieści fantazji 3-głosowych na różne tony kościelne P. Sieferta⁷⁴ to niezwykle cenny zabytek kultury muzycznej Gdańska. Do jego wybitnych uczniów należy zaliczyć Christiana Banharda i następnego organistę kościoła NMP Heinricha Dobela⁷⁵.

W kościele NMP w 1571 r. znajdowały się aż cztery instrumenty. Dla protestantów wystarczały tylko dwa z nich: organy wielkie do oprawy artystycznej szczególnych wydarzeń oraz organy chórowe do akompaniowania śpiewu gminy. Protestanci przestali wykorzystywać istniejące instrumenty w kaplicach⁷⁶.

Ważną postacią w tej świątyni był Francisco de Rivulo, prawdopodobnie Niderlandczyk, który pełnił w latach 1560-1563 dwojaką funkcję: kantora i kapelmistrza. Przypadało to na okres powstania kapeli Rady Miejskiej, dlatego też F. de Rivulo otrzymał podwójnie zaszczytne stanowisko od ówczes-

⁷¹ W. Renkewitz, J. Janca, *Geschichte der Orgelbaukunst in Ost- und Westpreussen...*, s. 28- 29.

⁷² F. Kessler, *Die Orgelbewegung zwischen den beiden Weltkriegen und ihre auswirkung in Danzig*, w: *Organy i muzyka organowa*, „Prace Specjalne” nr 52, Gdańsk 1994, s. 273- 275.

⁷³ D. Popinigis, *Sylwetka Pawła Sieferta w świetle źródeł*, w: *Muzyka w Gdańsku...*, s. 58- 60.

⁷⁴ J. Erdman, *Fantazje organowe Paula Sieferta*, w: *Muzyka w Gdańsku...*, s. 75.

⁷⁵ D. Popinigis, *Sylwetka...*, s. 69.

⁷⁶ P. Podejko, *Organy w dawnym Gdańsku...*, s. 16.

nych włodarzy miasta⁷⁷. Z jego twórczości kompozytorskiej w katalogu Rękopisów Muzycznych w Bibliotece Gdańskiej (O. Günter, *Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*) wymienionych jest 17 utworów⁷⁸. Zbiór ten składa się po części z motetów łacińskich skomponowanych w stylu niderlandzko-włoskim (wpływ G. P. Palestriny i Orlando di Lasso⁷⁹), ale również znajdują się tam motety *Jubilare Deo* (napisany po łacinie) oraz *Allein Gott in der Höh sei Ehr*, które są jedynym zachowanym przekazem opracowania chorału protestanckiego w tym okresie w Gdańsku – pierwowzoru należy szukać prawdopodobnie u współpracujących z Lutrem: Johanna i Ludwika Waltera, Georga Rhowa czy Marcina Agricoli⁸⁰. Brak źródeł na temat daty urodzenia tego wszechstronnego muzyka, natomiast w jednej suplicie zegarmistrzów mieszczącej się w Wojewódzkim Archiwum Państwowym istnieje dowód, że zmarł on w 1564 r. w Gdańsku⁸¹.

Z kościołem NMP w XVI w. był związany kapelmistrz Jan Wanning, niderlandzki twórca motetów dla miasta Malborka *Setentiae Insigniores*⁸², które były pierwszym sporządzonym przez protestanta zbiorem opracowań tekstów Ewangelii na wszystkie niedziele roku liturgicznego. Natomiast po J. Wanningu kapelmistrzem był Mikołaj Cangius (Nicolaus Zangius), późniejszy kapelmistrz nadwornej kapeli w Berlinie⁸³.

Głównym kapelmistrzem kościoła NMP w latach 1608-1627, jak podaje H. Rauschning⁸⁴, był Andrzej Hakenberger, żyjący na przełomie XVI i XVII wieku. Znamiennym jest fakt, że otrzymał tę funkcję, chociaż był katolikiem. Pastor kościoła NMP akceptował również to, że A. Hakenberger „dzielił się” swoją twórczością z Kościołem katolickim, np. poprzez dedykację dla biskupa kujawskiego Wawrzyńca Gębickiego⁸⁵ czy poprzez 22-zwrotkowe dzieło napisane dla kościoła św. Trójcy *Jesu dulcis memoria*⁸⁶. Świadczy to

⁷⁷ R. Szyszko, *Twórczość Franciszka de Rivulo zachowana w XVI-wiecznych rękopisach Gdańskich*, w: *Muzyka w Gdańsku...*, s. 25.

⁷⁸ Tamże, s. 27.

⁷⁹ Tamże, s. 30.

⁸⁰ Tamże, s. 30.

⁸¹ Tamże, s. 26.

⁸² J. Gudel, *Organy i muzyka organowa w dawnym Malborku*, w: *Organy...*, s. 57.

⁸³ J. Gudel, *Uposażenie...*, s. 86.

⁸⁴ H. Rauschning, *Geschichte der Musik und Musikpflege...*1931.

⁸⁵ J. Janca, *Zarys historii muzyki w klasztorze olińskim...*, s. 33.

⁸⁶ Tamże, s. 33.

o skłonnościach obu Kościołów do współpracy, bez uprzedzeń, bez względu na własne przekonania.

W XVIII w. pierwszym kapelmistrzem w kościele NMP był Maksymilian Dietrich Freisslich (1699-1731)⁸⁷. Danuta Szlagowska podaje, że urodził się w 1673 r. i prawdopodobnie już w wieku 13 lat został śpiewakiem⁸⁸. Pełnił również funkcję kapelmistrza od roku 1699⁸⁹. Po nim kapelmistrzem tej świątyni został Johann Balthasar Christian Fresslich (1731-1764), przyrodni brat Maksymiliana. Skomponował wiele utworów okolicznościowych, np. laudacje (kantaty) na cześć królów Augusta II i Augusta III oraz kantaty na 100-lecie pokoju oliwskiego i 300-lecie wyzwolenia Gdańska spod władzy zakonu krzyżackiego, a także liczne psalmy, kantaty kościelne i opracowania chorałów w pięknym, monumentalnym stylu rokoka⁹⁰. W drugiej zaś połowie XVIII w. kapelmistrzami byli Friedrich Christian Möhrheim (1764-1760) i Georg Simon Löhlein (1790-1782)⁹¹. W roku 1760, 16 grudnia, kiedy to Daltitz ukończył budowę organów wielkich, wykonano kantatę J. B. Chr. Freisslicha. Kapelmistrzem od 20 stycznia 1782 r., po śmierci Simona Löhleina, został Benjamin Gotthold Siewert, który pełnił tę funkcję do śmierci w roku 1811⁹².

G.S. Siewert stworzył siedem kantat, z których sześć to kompozycje kościelne, a siódma kantata była skomponowana dla Gimnazjum Akademickiego w Gdańsku. Utwory te nawiązują do niemieckiej tradycji protestanckiej, opierają się w większości na parafrazach fragmentów Pisma Świętego lub oparte są na prostych pieśniach religijnych (czasami te elementy przeplatają się). W muzyce jego widać typowe instrumentarium i styl koncertujący⁹³. Po jego śmierci połączono w kościele NMP funkcje kantora, kapelmistrza i organisty, a w roku 1818 rozwiązano kapele Rady Miejskiej⁹⁴. W XIX w. najwybitniejszym organistą kościoła NMP był Friedrich Wilhelm Markull (1816-1887). Urodził się w Rychlikach (Reichenbach) koło Elbląga. Spośród dzieł F.W. Markulla skomponowanych na organy należy wymienić *Fantazję na temat*

⁸⁷ B. Skrodzka, *Twórczość kantora Benjamina Gottholda Siewerta*, w: *Muzyka w Gdańsku...*, s. 210.

⁸⁸ D. Szlagowska, *Skarby muzyki dawnego Gdańska. Musiksätze...*

⁸⁹ Tamże.

⁹⁰ Tamże.

⁹¹ B. Skrodzka, *Twórczość kantora Benjamina Gottholda Siewerta...*, s. 210.

⁹² J. Gudel, *Organy i muzyka organowa w dawnym Malborku*, w: *Organy...*, s. 25.

⁹³ Tamże, s. 213.

⁹⁴ Tamże, s. 211.

chorału „*Christus, der ist mein Lieben*” op. 23, składającą się z czterech części (1885, Erfurt, wyd. G.W. Kornera). Niewątpliwie ważnym dziełem jest zbiór *12 Preludiów* op. 55, przeznaczonych do wykonywania podczas nabożeństw. Największym dziełem tego twórcy jest *Sonata organowa na temat chorału „Nun danket alle Gott”* op. 56 z roku 1855. To utwór przepelniony bogactwem pomysłów melodyczno-harmonicznych, bardzo rozwiniętych w zakresie modulacji i użytych środków wyrazu, budzących uznanie nawet w porównaniu z sześcioma sonatami organowymi wybitnego niemieckiego kompozytora i organisty Felixa Mendelsohna-Bartholdy’ego. Ponadto F.W. Markull skomponował *24 Preludia chorałowe* oparte na najpiękniejszych i najczęściej używanych melodiach chorałowych op. 123 oraz sześć triów op. 124 do nauki techniki gry na organach. Twórczość tego kompozytora obejmuje sto trzydzieści jeden opusów⁹⁵.

Do wybitnych organmistrzów związanych z kościołem NMP w omawianym okresie należał Juliusz Antoni Friese, który wybudował instrument w roku 1616⁹⁶.

Obecnie w Bazylice Mariackiej w Gdańsku znajdują się rekonstrukcje organów Mertena Friesena z 46 registrami i 3 manualami z 1625 r. Rekonstrukcji dokonała firma Gebrüder Hillebrand w roku 1985. Organy te prezentowane są w książce *Orgelführer Europa*, pod redakcją Karla-Heinza Götterta i Eckharda Isenberga⁹⁷.

Kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Gdańsku Oruni ma za sobą burzliwą historię. Został wzniesiony przez Zakon Krzyżacki w pierwszej połowie XV w. Podczas rozbudowy, w drugiej połowie XVI w. zaadaptowali go ewangelicy. Niedługo potem, w wyniku walk toczonych przez Stefana Batorego kościół wraz z otoczeniem i plebanią całkowicie spłonął. Po odbudowie tychże przybyła wieża przylegająca do kościoła oraz cmentarz. Dopiero w drugiej połowie XVIII w. we wnętrzu świątyni pojawiły się organy. W 1813 r. jednak ponownie wybuchł pożar, z którego nie udało się uratować kościoła. W parę lat później na tym samym miejscu powstała nowa budowla. Świątynia oraz dom parafialny i wieża dzwonów przechodziła jeszcze wielokrotne renowacje⁹⁸.

⁹⁵ Tamże, s. 89-91.

⁹⁶ J. Janca, *Musik des Ostens...*, s. 29.

⁹⁷ K.-H. Göttert, E. Isenberg, *Orgelführer Europa*, Bärenreiter 2000.

⁹⁸ *Kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w parafii św. Jana Bosko. Salezjanie w Gdańsku Oruni*, w: *Kościół...*, s. 74.

Interesującą świątynią ze względu na historię wyznań i obrządków jest kościół pw. św. Piotra i Pawła (Peter und Paulus Kirche) z końca XIV w. Był jedną z filii kościoła NMP, w XV w. stał się oddzielną parafią, ale w niespełna rok później został przejęty przez wiernych protestanckich. Przez około sto lat należał do gdańskich luteranów, zaś od połowy XVII w. do zakończenia II wojny światowej pozostawał pod zwierzchnictwem kalwinistów. Po wojnie powrócił do Kościoła katolickiego. W świątyni tej działa również parafia kultu ormiańskiego⁹⁹. W świadectwie wspomnianego Hilgelberga Juniora¹⁰⁰ jest wzmianka o tym, że w drugiej połowie XVIII w. (1768-1800) w kościele św. Piotra i Pawła działał Friedrich August Klügling (urodzony w 1744 r.), organista znany z biegłej techniki gry, zwłaszcza pedałowej. W 1768 r., na nowym instrumencie J.H. Rhode'go, wykonano okolicznościową kantatę kapelmistrza kościoła NMP F.Ch. Mohrheima (1718-1780), który był twórcą m.in. siedmiu triów organowych o wybitnych walorach artystycznych. W 1736 r. prawdopodobnie pobierał on z tak dobrym skutkiem nauki u Jana Sebastiana Bacha, że wszedł z Mistrzem w zażyłość i nawet został zatrudniony do przepisywania głosów *Pasji według św. Mateusza*. Drugą żoną F.Ch. Mohrheima była gdańszczanka, córka kapelmistrza kapeli mariackiej Johanna B.Ch. Freisslicha. Mohrheim stał się oficjalnym zastępcą swojego teścia, a po jego śmierci objął posadę, którą piastował do śmierci, czyli do roku 1780¹⁰¹. W latach 1518-1522 w kościele św. Piotra i Pawła organmistrz Jan Hauk wybudował wielkie i małe organy¹⁰².

Kościół franciszkański pw. Świętej Trójcy (Trinitatiskirche) w Gdańsku ma długoletnią historię budowy: początkowo wzniesiona została mała kaplica przyklasztorna, w latach dwudziestych XV w. w miejscu dzisiejszego prezbiterium powstał kościół Wieczerzy Pańskiej, natomiast pod koniec tego stulecia pojawiła się wspomniana już kaplica św. Anny. W 1479 r., na rozkaz króla Kazimierza Jagiellończyka, w wyniku połączenia trzech budynków kościelnych (kaplicy, kościoła i klasztoru) wzniesiono świątynię pw. św. Trójcy, w której nabożeństwa odprawiano wyłącznie w języku polskim. W 1555 r., w niespełna trzydzieści lat po ukończeniu budowy, kaznodzieje protestanczy przejęli kościół, dzięki układom z władzami miasta. Klasztor przekształcono

⁹⁹ Kościół parafialny pw. św. Piotra i Pawła w Gdańsku, w: *Kościóły...*, s. 66.

¹⁰⁰ J. Janca, *Zarys historii muzyki...*, s. 75.

¹⁰¹ A. Łosoś, *Tria organowe Friedricha Christiana Möhrheima*, Praca dyplomowa pod kierunkiem prof. Leona Batora, Akademia Muzyczna im. S. Moniuszki w Gdańsku, Gdańsk 1993.

¹⁰² W. Renkewitz, J. Janca, *Geschichte der Orgelbaukunst in Ost- und Westpreussen...*, s. 28-29.

wówczas w Gimnazjum Akademickie, służące głównie protestanckiej elicie miasta¹⁰³. W kościele św. Trójcy organmistrzem w 1568 r. był Balcer Schturmer, który wybudował pierwsze organy¹⁰⁴. Inne źródło podaje, że w kościele św. Trójcy wybudowano pierwsze organy dopiero w latach 1616-1618, a ich projektantem był Merten Friese¹⁰⁵. Kolejny instrument powstał w roku 1648, a dwa lata później do dwumanałowych organów dobudowano trzeci manual. W 1684 r. Jan Barenstorp przeprowadził generalny remont instrumentu, zaś w roku 1685 przebudował organy w kaplicy św. Anny. Kolejnego remontu w tej świątyni dokonał Tobiasz Lehmann.

2. Organmistrzowie i carilloniści protestanckich świątyń Gdańska

A. Organmistrzowie

W Gdańsku urodził się wybitny organmistrz, niedziałający w protestanckich świątyniach Gdańska – Carl Friedrich Ferdinand Buckow (1801-1864). Uczył się u Grünenberga w Szczecinie, a pracował na Dolnym Śląsku i był ceniony przez wirtuoza gry organowej Adolfa Friedricha Hesse'go¹⁰⁶.

Rudolf Friedrich Dalitz to jeden z najwybitniejszych organmistrzów gdańskich z drugiej połowy XVIII w. Oprócz organów budował również fortepiany z mechanicznymi rejestrami, jak np. rejestr fletowy. Skonstruował Art Clavecin Royal na około 20 lat przed J.G. Vagnerem z Drezna¹⁰⁷. W roku 1752, 10 kwietnia, podpisał umowę na wybudowanie nowego 52-głosowego instrumentu dla kościoła NMP¹⁰⁸. Odbioru dokonali organiści: Jan Jerzy Falckenberg z kościoła św. Piotra i Pawła i Daniel Rockfelder z kościoła św. Bartłomieja¹⁰⁹. W latach 1757-1760 R.F. Dalitz przeprowadził ponadto remont instrumentu w kościele św. Trójcy, a następnie podjął się prac przy wielkich organach kościoła NMP. W roku 1763 dokonał rozbudowy organów w kościele św. Bartłomieja, napraw instrumentu w kościele św. Barbary oraz w latach 1763-1766 (w *Musik des Ostens...* J. Janca podaje 1767 r.) wybu-

¹⁰³ *Kościół ojców franciszkanów pw. Świętej Trójcy w Gdańsku*, w: *Kościół...*, s. 70.

¹⁰⁴ J. Gudel, *Organy i muzyka organowa w dawnym Malborku...*, s. 25.

¹⁰⁵ J. Janca, *Musik des Ostens...*, s. 29.

¹⁰⁶ H.J. Busch, *Carl Friedrich Ferdinand Buckow (1801- 1864) Orgelbaumeister aus Danzig*, „Prace Specjalne” nr, s. 50-51.

¹⁰⁷ B. Vogel, *Rudolph Friedrich Dalitz- instrument maker, citizen, man.*, w: *Organy...*, „Prace Specjalne” nr 54, Gdańsk 1997, s. 167.

¹⁰⁸ P. Podejko, *Organy w dawnym Gdańsku...*, s. 19.

¹⁰⁹ Tamże, s. 19.

dował nowy 33-głosowy instrument dla kościoła Bożego Ciała. Prospekt istnieje do dnia dzisiejszego. W roku 1777 usunięto organy z kaplicy Wszystkich Świętych i kaplicy św. Rajnolda w kościele NMP. Wówczas R.F. Dalitz rozpoczął w tym kościele budowę nowych, małych 23-głosowych organów (chórowych), które przetrwały do 1945 r. W roku 1782 wybudował organy w kościele św. Ducha. Ponadto dokończył pracę O. Michała Wulfa przy organach katedry w Oliwie¹¹⁰, a w 1788 r. wybudował organy w kościele menonitów na Długich Ogrodach.

Z Gdańska pochodził też znakomity organmistrz Vincent Elwart, który działał na Mazowszu w latach 1806-1863¹¹¹.

Juliusz Antoni Friese przybył do Gdańska w roku 1583, w okresie największego rozkwitu gospodarczego miasta. J. Janca w *Musik des Ostens (Abriss der Geschichte des Orgelbaus in den Kirche Danzigs bis 1800)* podaje, iż J.A. Friese był związany z pracami w Gdańsku w latach 1582-1585. W roku 1583 została rozpoczęta budowa organów w kościele NMP. J.A. Friese doprowadził do używalności małe organy chórowe, rozbudował organy w kaplicy św. Rajnolda do 26 głosów. Prace jego podobały się, dlatego nadano mu obywatelstwo miasta. W latach 1583-1585 w kościele NMP wybudował wielkie organy z ponad 4000 piszczałek. Obok organów ze Strasburga i Ulm instrument ten należał do najwybitniejszych dzieł organmistrzowskich. Inauguracji organów dokonał Cajus (Kajus) Schmiedtlein z Hamburga, 18 października 1685 r.¹¹². J.A. Friese wcześniej remontował również organy w kościołach s. Petri w Hamburgu i s. Marien w Lubece (tzw. Totentanzorgel), co świadczyło o jego sławie już w tym czasie.

Merten (Marcin) Friese, syn Juliusza Antoniego Friese'go, działał w Gdańsku w pierwszej połowie XVII w. Wybudował następujące organy: w kościele św. Trójcy (1616-1618), w kościele św. Ducha (1618-1620), w kościele św. Bartłomieja (1620), wielkie organy w kościele św. Jana (1625-1629)¹¹³. Obecnie pięknie rzeźbiony przez Piotra Bringenmana prospekt organów M. Friese'go znajduje się w Bazylice Mariackiej w Gdańsku¹¹⁴.

¹¹⁰ Tamże, s. 20.

¹¹¹ W.Z. Łyjak, *Vincent Elwart organmistrz z Gdańska*, w: *Organy...*, „Prace Specjalne” nr 58, Gdańsk 2000, s. 201.

¹¹² P. Podejko, *Organy w dawnym Gdańsku...*, s. 16.

¹¹³ J. Janca, *Musik des Ostens...*, s. 29-30.

¹¹⁴ P. Podejko, *Organy w dawnym Gdańsku...*, s. 17.

W 1635 r. M. Friese organy te powiększył, a w 1642 r. wybudował nowe małe organy.

W okresie międzywojennym w Gdańsku działała firma Josefa Goebła, która budowała wszystkie większe instrumenty na Pomorzu (łącznie z organami katedry oliwskiej i fromborskiej).

Jan Hauk pochodził z Chojnic. W 1511 r. przebudował organy duże w kościele św. Jana, w latach 1512-1513 zbudował nowe organy w kościele św. Bartłomieja, a w latach 1513-1516 – małe organy w kościele św. Katarzyny. Ponadto w latach 1518-1522 wybudował wielkie i małe organy w kościele św. Piotra i Pawła. W 1522 r. dokonał renowacji organów Lehmana w kościele NMP¹¹⁵.

Jan Hellwig (Hans Hellwich) pochodził z Holstein w Lubece, stąd znał budowę organów Jacoba Scherera. W 1603 r. wybudował nowe organy w kościele św. Katarzyny, a stare odrestaurował. Z kolei w 1611 r. dokonał renowacji organów kościoła NMP oraz wybudował organy w kościele św. Jakuba (Hospitalkirche)¹¹⁶.

Andreas Hildebrandt urodził się w roku 1681 (lub 1691). Był uczniem słynnego organmistrza Georga Sielbermana, bardzo cenionego przez J.S. Bacha. O biografii A. Hildebrandta pisze Jerzy Marian Michalak w „Pracach Specjalnych” nr 58 Akademii Muzycznej w Gdańsku¹¹⁷. A. Hildebrandt budował instrumenty w latach 1709-1755. Wśród udokumentowanych 28 jego prac przy różnych organach, jest 19 nowo wybudowanych instrumentów¹¹⁸. Pierwsze jego instrumenty, np. w kaplicy św. Anny w Gdańsku, wzorowane były na wieloczłonowym i wielokondygnacyjnym podziale prospektu z tak zwanym Rückpositivem, jak w organach Arpa Schmitgera (znakomity twórca organów północnoniemieckich). Spośród wybitnych dzieł A. Hildebrandta zachował się instrument 21-głosowy z roku 1728 w Pruszczu Gdańskim. Twórca ten wykonał także tzw. prospekt gdański, w którym prospekt tzw. Rückpositivu odzwierciedla prospekt Instrumentu głównego, a po bokach umiejscowione są wieże pedałowe. Z podobnym prospektem gdańskim zbudowane były organy w kościele św. Barbary¹¹⁹. Identyczną strukturę posiadały

¹¹⁵ W. Renkewitz, J. Janca, *Geschichte der Orgelbaukunst...*, s. 28-29.

¹¹⁶ J. Janca, *Abriß der Geschichte des Orgelbaus...*, s. 38.

¹¹⁷ J.M. Michalak, *Życie prywatne Andreasa Hildebrandta. Nieznane szczegóły biografii znanego organmistrza*, w: *Organy...*, „Prace Specjalne” nr 58, Gdańsk 2000, s. 136-152.

¹¹⁸ J. Janca, *Zarys historii muzyki...*, s. 187- 188.

¹¹⁹ Tamże, s. 204.

organy kościoła św. Elżbiety. Ostatnim tego przykładem było wspólne dzieło A. Hildebrandta i R.F. Dalitza dla kościoła Bożego Ciała w Gdańsku. Ponadto A. Hildebrandt w latach 1727-1734 dokonał remontu organów wielkich kościoła NMP. W 1923 r. we wnętrzu jednego z miechów znaleziono informację, że naprawę przeprowadzano dwukrotnie, gdyż gotowy już miech został zniszczony przez pocisk artyleryjski, który wpadł do organów w czasie oblężenia Gdańska w 1734 r.¹²⁰ W latach 1737-1738 A. Hildebrandt wybudował organy w kościele St. Salvator, a w latach 1744-1746 przebudował organy Mertena Friese, później, w latach 1746-47 – dla kościoła św. Barbary, a w 1749 r. – dla Hospitalkirche zum H. Lazaro¹²¹. Do wybitnych uczniów A. Hildebrandta należeli Jan Fryderyk Rode, Krystian Fryderyk Obuch (1713-1787), a także budowniczy słynnych organów oliwskich, Jan Wulf.

Wawrzyniec Hofmann (Lorenz Hoffmann) z Malborka wybudował w latach 1589-1592 nowe organy w kościele św. Barbary, które przetrwały do 1746 r.¹²² W. Hofmann był również twórcą instrumentu w kościele św. Elżbiety.

Jan Koppelman wybudował nowe organy w kościele NMP (zachowała się dyspozycja z protokołu z roku 1611). Remontu tego instrumentu dokonał dopiero w latach 1782-1783 Jerzy Nitrowski z synem Andrzejem i czeladnikiem Janem Baltazarem Heldem¹²³.

Tobiasz Lehmann był prawdopodobnie organmistrzem nieznanym z pochodzenia. Zmarł ok. 1711 r. w czasie prowadzenia prac renowacyjnych organów w elbląskim kościele NMP. W latach 1703-1704 wybudował boczne organy w kościele św. Trójcy, a w 1703 r. wyremontował organy w kościele NMP w Gdańsku.

Jerzy Nitrowski żył w latach 1630-1713. Pochodził z Chojnic, a do Gdańska przybył w roku 1649. Pierwszą jego pracą był remont wieży pedalowej w organach stworzonych przez Hellwiga w kościele św. Katarzyny. Obok remontu organów wielkich kościoła NMP dokonał również naprawy organów kaplicy św. Rajnolda i wielkich organów w kościele św. Jana¹²⁴. Ponadto rozbudował organy w kościele św. Bartłomieja w latach 1658-1660.

¹²⁰ J. Janca, *Organy...*, s. 18 oraz *Andreas Hildebrandt...*, s. 189.

¹²¹ J. Janca, *Musik des Ostens...*, s. 47.

¹²² J. Gudel, *Organy i muzyka organowa w dawnym Malborku...*, s. 53.

¹²³ J. Janca, *Najstarszy zachowany kontrakt budowy organów z Prus Książęcych i Królewskich 1571 r.*, w: „Prace Specjalne” nr 47, Gdańsk 1991, s. 129-130.

¹²⁴ P. Podejko, *Organy w dawnym Gdańsku...*, s. 18.

J. Nitrowski miał dwóch synów, Andreasa i Daniela, którzy kontynuowali prace przy organach swojego ojca i dokonywali napraw w kościołach gdańskich¹²⁵.

Jan Fryderyk Rhode żył w latach 1760-1761. W kościele św. Jana wybudował nowe organy, które zostały przebudowane dopiero w 1912 r. przez E. Wittka, a prospekt J.H. Meissnera zachował się do dziś. W 1767 r. J.F. Rhode zbudował nowy 42-głosowy (według W. Renkewitza i J. Jancy – 40-głosowy) instrument do kościoła św. Piotra i Pawła. Ponadto wybudował znakomity instrument dla kościoła dominikańskiego.

W Gdańsku, oprócz już wyżej wymienionych organmistrzów, działali ponadto Zachariasz Kurtz, Peschke, Rasmus (pracownik G. Silbermanna) i Jan Rauscher¹²⁶.

B. Carilloniści

Z wpływami protestanckimi w muzyce wiążą się dzieje gdańskich carillonów. Instrument ten wywodzi się bowiem z XVI-wiecznych Niderlandów, skąd przywędrował do Gdańska mniej więcej w tym samym okresie. Gdy wybudowano instrument na wieży Ratusza Głównego w 1561 r.¹²⁷, Gdańsk stał się drugim miastem Europy posiadającym carillon. Współcześnie Gdańsk wyróżnia się spośród innych miast Polski, ponieważ ma trzy carillony, w tym jeden przenośny. Poza carillonem umiejscowionym na wieży Ratusza Głównego, w Gdańsku, instrument taki znajdował się w kościele św. Katarzyny. Carillon na wieży „Katarzynki” powstał w wyniku dyskusji między rajcami Starego Miasta w latach 1573- 1575 – świątynia ta była wówczas kościołem parafialnym Starego Miasta, a jej wieża miała odpowiednie rozmiary dla tego typu instrumentu¹²⁸.

Pierwszym carillonistą na małym carillonie kościoła św. Katarzyny był pochodzący z Niderlandów Eltje Wolthers¹²⁹. Budową XVIII-wiecznego carillonu św. Katarzyny, który posiadał klawiaturę oraz pedał do gry, zajął się

¹²⁵ J. Janca, *Musik des Ostens...*, s. 43.

¹²⁶ J. Gudel, *Organy i muzyka organowa...*, s. 52.

¹²⁷ A. Kowalska-Pińczak, *Skarby muzyki dawnego Gdańska. Musiksätze des alten Danzigs* [Wkładka z płyty Cappelli Gedanensis], Gdańsk 2008.

¹²⁸ J.E. Eggert, *Choral-Lieder zu dem Glocken-Spiel der Altstädtischen Ober-Pfarr-Kirche zu St. Catharinen ausgesetzt mit Variationes*, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska. Facsimile 1784, Gdańsk 2006.

¹²⁹ A. Januszajtis, *Muzyka dzwonów gdańskich...*, s. 15.

w 1738 r. organmistrz Johann Nicolaus Derck z Horn¹³⁰. Drugi, większy carillon (a pierwszy z prawdziwego zdarzenia), umieszczony na wieży kościoła św. Katarzyny, wybudowano częściowo za pieniądze z loterii, a po części ze środków fundacji rajcy Andrzeja Stendla. Budowa prawdopodobnie nie byłaby możliwa bez pieniędzy darczyńców. Łączny koszt, który zapisany jest w *librum memorandum* Starego Miasta, wyniósł ponad 24 tysiące florenów (24 275 fl. 17 gr). Pierwsze dźwięki grane na tym carillonie popłynęły na cześć prywatnego fundatora w dniu św. Andrzeja¹³¹. Instrument składał się z 35 dzwonów mających skalę trzech oktaw (bez cis¹ i dis¹), jednak dzwony zostały wysłane do ludwisarza, Mikołaja Dercka w Holandii do poprawienia.¹³² Na carillonie grali zarówno carilloniści, jak i organiści z różnych gdańskich kościołów. Po Eltje Wolthersie u stołu gry zasiadali kolejno organiści holenderscy: Busch, Rothländer i Jan Efraim Eggert. Do czasów współczesnych zachowały się melodie wygrywane przez tych 35 dzwonów w zbiorze 257 utworów E. Eggerta z 1784 r, w którym na wstępie zamieszczono piękną ilustrację carillonu¹³³. W 2006 r., z okazji XV Światowego Kongresu Carillonowego w Gdańsku, została wydana faksymila dzieła Johanna Ephraima Eggerta *Choral-Lieder zu dem Glocken-Spiel der Altstädtischen Ober-Pfarr-Kirche zu St. Catharinen ausgesetzt mit Variationes*.

Carillon był ulepszany i poprawiany do 1754 r., m.in. stworzono automatyczny zegar wybijający melodię w określonych odstępach czasu (kwadransach, półgodzinach i godzinach). Instrument utrzymywano z fundacji publicznej, tzw. Glockenspielcassa (lub Casse des Glockenspiels), posiadającej niezależny majątek i źródła finansowania, m.in. z odsetek od kapitałów zabezpieczonych na parcelach czy obligacji skarbu miasta. Zachowało się fragmentaryczne świadectwo dotyczące obowiązków carillonistów w kościele św. Katarzyny. Do obsługi instrumentu stale gotowych było dwóch carillonistów, którzy w systemie zmianowym, co sobotę nastawiali carillon na wygrywanie melodii przez okres tygodnia. Podobnie jest dzisiaj, choć wówczas około południa każdego dnia musieli oni wykonywać określony utwór – inny w święta, a inny w okresie letnim. Na carillonie św. Katarzyny wygrywano w odstępie półgodzinnym codziennie przez trzy poranne godziny ku czci raj-

¹³⁰ Tamże, s. 15.

¹³¹ J.E. Eggert, *Choral-Lieder zu dem Glocken-Spiel...*, s. 19-20.

¹³² A. Januszajtis, *Muzyka dzwonów gdańskich...*, s. 14-15.

¹³³ Tamże, s. 15.

ców protestancką pieśń *Komm Heiliger Geist Herre Gott*¹³⁴. Carillon ten został zniszczony od uderzenia pioruna w 1905 r.

Carl Gottfried Busch był organistą, a w kościele św. Katarzyny carillonistą od 1766 r. Dzięki tej ostatniej funkcji zajmował w 1770 r. mieszkanie służbowe przy ul. Małe Młyny 8 (Kleine Mühlen Gasse). Choć był młodszy od drugiego urzędującego carillonisty, nazywano go „pierwszym carillonistą”¹³⁵.

Jan Efraim Eggert urodził się 1 listopada 1728 r. Był drugim carillonistą (następcą Rothländera) w latach 1766-1798. Od połowy XVIII wieku pełnił funkcję organisty w kościele Bożego Ciała oraz innych kościołach gdańskich. W 1798 r., po śmierci C.G. Buscha, stał się pierwszym carillonistą kościoła św. Katarzyny. W 1800 r. sporządził spis dyspozycji organowych dla sześciu najważniejszych kościołów Gdańska (*Orgel in Danzig*)¹³⁶. Z jego twórczości zachował się do dziś zbiór wariacji chorałowych *Choral-Lieder zum Glockenspiel*, napisanych specjalnie na carillon kościoła św. Katarzyny. Kompozycje J. Efraima *Choral-Lieder mit Variationes* to wariacyjne opracowania chorału protestanckiego¹³⁷.

Carl Gottfried Eggert urodził się 8 maja 1767 r. W roku 1797 był organistą kościoła św. Jakuba. Drugim carillonistą kościoła św. Katarzyny został w wyniku nowej uchwały Rady Miasta, o powołaniu nowego stanowiska drugiego carillonisty. Był następcą Johanna Efraima Eggerta, zostając pierwszym carillonistą¹³⁸.

Carl Friedrich Eggert objął stanowisko drugiego carillonisty po śmierci C. G. Buscha w 1798 r., a od 1803 r. został pierwszym carillonistą. Był prawdopodobnie spokrewniony z Johannem Efraimem Eggertem¹³⁹.

Eltje Wolters jako pierwszy pełnił funkcję carillonisty kościoła św. Katarzyny w latach 1738-1748. Pochodził z Groningen, dokąd powrócił po 10 latach spędzonych w Gdańsku¹⁴⁰.

¹³⁴ J.E. Eggert, *Choral-Lieder zu dem Glocken-Spiel...*, s. 20-22.

¹³⁵ Tamże, s. 23- 24.

¹³⁶ Tamże, s. 25- 26.

¹³⁷ Tamże, s. 27.

¹³⁸ Tamże, s. 24- 25.

¹³⁹ Tamże, s. 24- 25.

¹⁴⁰ Tamże, s. 23.

Daniel Rothländer pełnił funkcję drugiego carillonisty kościoła św. Katarzyny. Był organistą kościoła św. Bartłomieja co najmniej w latach 1726-1760. Zmarł w 1766 r.¹⁴¹.

Niezwykłe jest bogactwo spuścizny muzycznej Gdańska. Kościół protestancki odgrywał dużą rolę w rozwoju kultury muzycznej tego miasta, od czasów Reformacji do zakończenia II wojny światowej. Niniejsza praca objęła tylko najważniejszych twórców, organistów, organmistrzów i carillonistów działających w tym okresie w protestanckich kościołach Gdańska.

Summary: The cultural traditions of Gdańsk have been developing since Reformation times. Among the very important features of this city have always been multilingualism, multiculturalism and multi-confessionalism.

One of the most important religions in Gdańsk was Protestantism. Since the Reformation times till the end of the Second World War, Protestant traditions influenced the culture of the city and most of all its music life. The development of the music culture in Gdańsk is well-documented in the article. Among the most important sources of Protestant pieces of music from the 16th till 18th century quoted by the author, there are Gdańsk Tablature (Tabulatura Gdańska), Organ tablature from The Cathedral in Gdańsk Oliva (Oliwskiej Tabulaturze Organowej), and Musicalia Gedanenses, which can be found in Staatsbibliothek in Berlin Preußischer Kulturbesitz. recently published by D. Szlagowska, B. Długońska, D. Popinigis, J. Woźniak in Music Collections from Gdańsk (Vol. 1-3, 2007-2011).

The article analyses the work of organists, composers, cantors and carillonists as well as describes the history of several organs from the Protestant parishes in Gdansk. The main thesis of the contribution is that Protestant religious pieces of music, which contributed greatly to the music culture in Gdańsk, belong to the most important in Europe.

Keywords: Gdansk, Protestant music, Protestant Churches in Gdansk, organists, cantors, carillonists

Prof. Roman Perucki – wybitny wirtuoz organów, absolwent gdańskiej Akademii Muzycznej im. S. Moniuszki w klasie prof. Leona Batora w 1985 r., Dyrektor Naczelny Polskiej Filharmonii Bałtyckiej w Gdańsku, od roku 1997 profesor Akademii Muzycznej w Gdańsku, w latach

¹⁴¹ W. Renkewitz, J. Janca, *Geschichte...*, s. 142.

1996-1999 prorektor ds. artystycznych. Jest organizatorem wielu konkursów i festiwali organowych, m.in. Międzynarodowego Festiwalu Muzyki Organowej w Katedrze Oliwskiej, w której to pełni funkcję I organisty.

Koncertuje jako solista i kameralista w kraju i za granicą. W swoim dorobku ma już ponad 2000 recitali. Występował ze słynnymi orkiestrami i solistami. Dokonał licznych nagrań - w tym 28 płyt, z których wydana w 1998 r. okazała się płytą platynową.

Prowadzi kursy mistrzowskie w Niemczech, Rosji, Francji, Meksyku oraz wykłady w uczelniach i szkołach muzycznych na terenie Polski.

Posiada liczne odznaczenia i nagrody m.in.: odznaczenie papieskie *Pro ecclesiae et Pontifice*, medal *Zasłużony dla Kultury Polskiej Gloria Artis* (2007), *Order Św. Sylwestra*, nadany przez papieża Benedykta XVI (2008).